

دانشگاه اردکان

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته
مدیریت منابع انسانی گرایش مدیریت منابع انسانی اسلامی

ارائه الگوی مدیریت عقلانی از دیدگاه اسلامی بر مبنای آموزه‌های نهج‌البلاغه

پژوهش و نگارش:

سید محمد باقر سرمه چشم تفتی

استاد/ استادان راهنما:

دکتر محمد شاکر اردکانی

استاد/ استادان مشاور:

دکتر ناهید امراللهی بیوکی

دکتر حسین غفوری چرخابی

بهمن ۱۳۹۹

(شماره: آرت/ ۵۴)

صور تجلده دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی: سید محمدباقر سرمه چشم تفتی
شماره دانشجویی: ۹۷۱۴۱۲۴۱۰۳
رشته تحصیلی: مدیریت منابع انسانی - اسلامی
گروه آموزشی: مدیریت دولتی
دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی
تاریخ و ساعت دفاع: ۱۳۹۹/۱۲/۱۴ - ۱۵:۰۰

عنوان پایان نامه	ارائه الگوی مدیریت عقلانی از دیدگاه اسلامی بر مبنای آموزه های نهج البلاغه
------------------	---

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور اعضای محترم هیات داوران به شرح جدول زیر برگزار گردید و پایان نامه نامبرده با درجه **خیس** پذیرفته شد.

هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	نام دانشگاه	امضاء
استاد راهنمای اول	دکتر محمد شاکر اردکانی	استادیار	اردکان	
استاد مشاور اول	دکتر ناهید امیراللهی بیوکی	استادیار	اردکان	
استاد مشاور دوم	دکتر حسین غفوری چرخایی	استادیار	اردکان	
استاد داور (داخلی)	دکتر مهدی گل رودی	استادیار	پردیس فارابی قم	
استاد داور (خارجی)	دکتر یاسر رضاپور میرصالح	دانشیار	اردکان	

این برگه فقط با نایب نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه معتبر می باشد.

نایب نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر): دکتر ایمان شاکر اردکانی

اینجانب سیدمحمدباقر سرمه چشم تفتی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مدیریت منابع انسانی-اسلامی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه اردکان متعهد می‌شوم:

- ۱- مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل تحقیق و پژوهش اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده نموده‌ام، رعایت کامل امانت را نموده و مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع مآخذ اقدام به ذکر آنها نموده‌ام.
- ۲- تمام یا بخشی از این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- مقالات مستخرج از این پایان‌نامه یا رساله حاصل کار اینجانب و استادان راهنما و مشاور بوده و از هرگونه جعل داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز می‌نمایم.
- ۴- نتایج کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه اردکان بوده و متعهد می‌شوم هرگونه بهره‌مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله، ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از تیم استادان راهنما و مشاور و حوزه پژوهشی دانشکده باشد.
- ۵- در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه اردکان از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.
- ۶- مقالات مستخرج از پایان‌نامه، ذیل نام دانشگاه اردکان (Ardakan University) به چاپ خواهد رسید.
- ۷- در خصوص استفاده از موجودات زنده یا بافت‌های آنها برای انجام پایان‌نامه، کلیه ضوابط و اصول اخلاقی مربوطه رعایت شده است.

نام و نام خانوادگی دانشجو: سیدمحمدباقر سرمه چشم تفتی

امضاء و تاریخ: ۱۳۹۹/۱۲/۱۴

مالکیت نتایج و حق نشر

- ✓ کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، برندهای رایانه‌ای، نرم‌افزارها و تجهیزات ساخته شده به دانشگاه اردکان تعلق دارد و بدون اجازه کتبی از دانشگاه قابل واگذاری به شخص ثالث نیست.
- ✓ استفاده از اطلاعات و نتایج این پایان‌نامه با ذکر منبع مجاز است.

شیفته‌ی آخرین نفسهای انتظارت، ستم.

تقدیم به: صدیقه شهیده حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها

تقدیم به استاد کرامی جناب آقای دکتر شاکر و آقای دکتر غفوری و سرکار خانم دکتر امراللهی

و تقدیم به همسر و فرزندان عزیزم که عاشقانه سوتختن تا کربلا بخش وجود ما باشند

پاسکزاری

پاس و ستایش خداوند کاری را که خدایی فقط او را سزااست.

پاس ویژه دارم از استاد دلسوز و مهربان جناب آقای دکتر ناکراردکانی که دلسوزانه و با محبت مراجعت کردند و در طول تحصیل از حضورشان بهره مند شدم.

و استاد فریخته و فرزانه سرکار خانم دکتر امالی یوکی که با روی گشاده در انجام این پژوهش مرایاری رسانند.

و همچنین استاد فاضل و ارجمند جناب آقای دکتر غفوری چرخانی که ساعتها وقت ارزشمند خود را در اختیار من گذاشتند.

چکیده:

هیچ موهبتی به اندازه عقل و نیروی تفکر در وجود انسان ارزش حیاتی ندارد. نقشی که عقل در زندگی و تکامل او بر عهده دارد، قابل مقایسه با هیچ نیروی دیگری نیست. عقل در قرآن و نهج البلاغه و روایات معصومین علیهم السلام بسیار ستایش شده است و مراد از آن تفکری خاص و مبتنی بر ندای فطرت است که به عنوان مهم‌ترین ابزار برای رسیدن به سعادت ابدی به انسان عطا شده است. در نهج البلاغه مردم به تعقل دعوت شده‌اند و نقشها و کارکردهایی برای عقل ترسیم شده است. کارکردهای عقل در نهج البلاغه بر دو نوع است؛ یکی نظری که باعث ارتقای سطح معرفتی می‌شود و دیگری عملی که باعث رشد جامعه خواهد شد. از آنجائیکه لازمه حکومت اسلامی داشتن مدیران عقلانی است از این رو پژوهش حاضر ضمن بررسی و نقش عقل در زندگی انسان عموماً و مدیران خصوصاً در پی پاسخ این سؤال است که الگوی مدیریت عقلانی بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه چگونه است؟ برای دستیابی به پاسخ این سؤال تحقیقات اجمالی با روش تحلیل مضمون در مورد عقل و معانی آن از منظر نهج البلاغه آغاز گردید؛ به این صورت که ابتدا جمع‌آوری مطالب و داده‌های کتاب نهج البلاغه در سه بخش خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها انجام گرفت. سپس با توجه به مطالب بدست آمده و سؤالات پژوهش مناسب‌ترین روش موجود برای این پژوهش، روش تحلیل مضمون بود که انتخاب گردید و بر اساس آن و با توجه به ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه و ۴۸۰ حکمت کدهای اولیه استخراج گردید که تعداد مضامین خارج شده ۳۵۲ بار آمده است که این کدها به تفکیک ۵۵ کد کلمات متضاد و ۱۵۰ کد کلمات مترادف در نهج البلاغه است. در این روش اطلاعات استخراج شده از متون طبقه‌بندی گردید؛ بدین صورت که ابتدا ویژگی‌های مشترک یا همان ویژگی‌های عمومی که شامل همه مدیران می‌باشد و ویژگی‌های تخصصی که مخصوص مدیران اسلامی و علوی می‌باشد دسته بندی شدند و بعد دسته‌های مشترک به عنوان مضامین سازمان دهنده در یک گروه قرار گرفتند و در مرحله آخر مضامین سازمان دهنده مشترک تحت عنوان مضامین فراگیر به دو دسته ویژگی‌های خاص و ویژگی‌های عام نام‌گذاری گردیدند. نتایج پژوهش نشان داد که مدیری دارای مدیریت عقلانی است که با ایمان و با تقوا، خردمند و بصیر، دارای لیاقت و شایستگی، مطیع و فرمان‌بردار، قدرتمند و پیشتاز، به دور از سوء رفتارها و دارای ویژگی‌های مثبت مدیریتی باشد.

کلمات کلیدی: عقل، عقلانیت، مدیریت عقلانی، مدیریت اسلامی و نهج البلاغه.

عنوان

شماره صفحه

فصل اول: مقدمه و کلیات پژوهش.....	۱
مقدمه.....	۲
۱-۱- بیان مسئله.....	۲
۲-۱- ضرورت و اهمیت انجام پژوهش.....	۶
۳-۱- اهداف پژوهش.....	۷
۱-۳-۱- هدف اصلی :	۷
۲-۳-۱- اهداف فرعی :	۷
۴-۱- سؤالات پژوهش.....	۷
۱-۴-۱- سوال اصلی:	۷
۲-۴-۱- سؤالات فرعی:	۸
۵-۱- تعریف اصطلاحات کلیدی پژوهش.....	۸
۱-۵-۱- عقل:	۸
۲-۵-۱- عقلانیت:	۸
۳-۵-۱- مدیریت عقلانی:	۸
۶-۱- قلمرو پژوهش.....	۹
۱-۶-۱- قلمرو موضوعی.....	۹
۲-۶-۱- قلمرو مکانی.....	۹
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش.....	۱۰
مقدمه.....	۱۱
۱-۲- بخش اول عقل، عقلانیت و تصمیمگیری عقلانی.....	۱۱
۱-۲-۱- عقل.....	۱۱
۲-۱-۲- عقل هیولانی، عقل بالملکه و عقل فعال.....	۱۲
۳-۱-۲- عقلانیت.....	۱۳
۴-۱-۲- انواع طبقه بندی عقلانیت.....	۱۴
۱-۴-۱-۲- عقلانیت ابزاری و عقلانیت هدف:	۱۴
۲-۴-۱-۲- عقلانیت عملی:	۱۴

- ۱۵..... ۳-۴-۱-۲ عقلانیت نظری:
- ۱۵..... ۴-۴-۱-۲ عقلانیت جوهری (ذاتی یا ارزش شناختی):
- ۱۵..... ۵-۴-۱-۲ عقلانیت صوری:
- ۱۵..... ۶-۴-۱-۲ عقلانیت اقتصادی:
- ۱۵..... ۷-۴-۱-۲ عقلانیت قانونی:
- ۱۶..... ۸-۴-۱-۲ عقلانیت سیاسی:
- ۱۶..... ۹-۴-۱-۲ عقلانیت اخلاقی:
- ۱۶..... ۱۰-۴-۱-۲ عقلانیت دینی:
- ۱۶..... ۱۱-۴-۱-۲ عقلانیت وظیفه شناختی:
- ۱۶..... ۱۲-۴-۱-۲ عقلانیت ارتباطی :
- ۱۶..... ۱۳-۴-۱-۲ عقلانیت نوعی و عقلانیت هنجاری:
- ۱۶..... ۱۴-۴-۱-۲ عقلانیت حقیقی:
- ۱۹..... ۲-۲-۲ بخش دوم مدیریت و سیر تحول آن.....
- ۱۹..... ۱-۲-۲ تعریف مدیر.....
- ۲۰..... ۲-۲-۲ تعریف مدیریت.....
- ۲۴..... ۳-۲-۲ نگاهی به مدیریت در دوران باستان.....
- ۲۷..... ۴-۲-۲ سیر تحولات مدیریت در قرون وسطی.....
- ۲۹..... ۵-۲-۲ مدیریت در عصر رنسانس.....
- ۳۱..... ۶-۲-۲ مروری گذرا بر تاریخ مدیریت اسلامی.....
- ۳۲..... ۷-۲-۲ مدیریت مبتنی بر قوانین الهی.....
- ۳۳..... ۸-۲-۲ مدیریت؛ امانت الهی.....
- ۳۳..... ۹-۲-۲ مدیریت و خدمت.....
- ۳۳..... ۱۰-۲-۲ مدیریت و تکلیف.....
- ۳۴..... ۳-۲-۲ بخش سوم عقل و عقلانیت در اسلام.....
- ۳۴..... ۱-۳-۲ مدیریت اسلامی.....
- ۳۵..... ۲-۳-۲ امانت بودن مدیریت.....

۳۵	۳-۳-۲- تکلیف بودن مدیریت.....
۳۵	۴-۳-۲- خدمتگذار بودن مدیریت.....
۳۵	۵-۳-۲- هدایت محور بودن مدیریت.....
۳۵	۶-۳-۲- مدیریت عقلانی.....
۳۷	۴-۲- تصمیم گیری.....
۳۷	۱-۴-۲- مرحله اول، شناسایی وضعیت:.....
۳۸	۲-۴-۲- مرحله دوم، ایجاد بدیل:.....
۳۸	۳-۴-۲- مرحله سوم، ارزیابی و انتخاب:.....
۳۸	۴-۴-۲- مرحله چهارم، پیگیری و اجرا:
۳۸	۵-۴-۲- تصمیمگیری عقلانی.....
۳۹	۵-۲- پیشینه پژوهش.....
۴۱	۵-۳- پیشینه خارجی.....
۴۱	خلاصه فصل دوم.....
۴۳	فصل سوم: روش شناسی پژوهش.....
۴۴	مقدمه.....
۴۴	۱-۳- نوع پژوهش.....
۴۵	۲-۳- طراحی پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۵	۱-۲-۳- انتخاب موضوع پژوهش (تحلیل مضمون) و بیان مسئله.....
۴۵	۲-۲-۳- بیان اهداف و سوالات پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۵	۳-۲-۳- انتخاب طرح پژوهش تحلیل مضمون و توجیه آن.....
۴۶	۴-۲-۳- تمرکز بر یک قلمرو ویژه، جامعه و ویژگیهای مورد مطالعه در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۶	۵-۲-۳- نمونه گیری از افراد، رفتارها یا وقایع در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۶	۳-۳- گردآوری دادهها در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۶	۱-۳-۳- تعیین نحوه مشارکت پژوهشگر در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۷	۲-۳-۳- تعیین روش گردآوری اطلاعات در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۷	۳-۳-۳- آماده سازی ابزار و گردآوری اطلاعات در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۷	۴-۳-۳- بازنگری اسناد و رونویسی در پژوهش تحلیل مضمون.....

۴۷.....	۳-۴- تجزیه و تحلیل داده ها در پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۸.....	۳-۴-۱- آشنا شدن با داده ها.....
۴۸.....	۳-۴-۲- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری.....
۴۸.....	۳-۴-۳- جست و جو و شناخت مضامین.....
۴۹.....	۳-۴-۴- ترسیم شبکه مضامین.....
۴۹.....	۳-۴-۵- تحلیل شبکه مضامین.....
۴۹.....	۳-۴-۶- ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن.....
۴۹.....	۳-۵-۱- ارائه نتایج، تهیه گزارش و ارزیابی پژوهش تحلیل مضمون.....
۴۹.....	۳-۵-۱- نوشتن یافته‌ها و تجزیه و تحلیل در پژوهش تحلیل مضمون.....
۵۰.....	۳-۵-۲- نوشتن نتیجه گیریها و مفاهیم در پژوهش تحلیل مضمون.....
۵۰.....	۳-۵-۳- ارزیابی کیفیت پژوهش.....
۵۰.....	۳-۶- کاربرد نرم افزارهای رایانه‌ای در تحلیل مضمون.....
۵۱.....	خلاصه فصل سوم:.....
۵۲.....	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها.....
۵۳.....	مقدمه.....
۵۳.....	۱-۴- تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۵۴.....	۴-۲- دسته‌بندی مضامین بر اساس بیشترین تکرار.....
۵۴.....	۴-۳- ویژگیهای عمومی.....
۵۴.....	۴-۳-۱- اطاعت و ایمان به خدا و توکل بر او.....
۵۶.....	۴-۳-۲- تواضع و فروتنی.....
۵۷.....	۴-۳-۲-۱ تواضع در برابر خدا.....
۵۷.....	۴-۳-۲-۲ تواضع در برابر پیامبر.....
۵۷.....	۴-۳-۲-۳ تواضع در برابر والدین.....
۵۸.....	۴-۳-۲-۴ تواضع در برابر مؤمنان.....
۵۸.....	۴-۳-۲-۵ تواضع در برابر مردم.....
۶۰.....	۴-۳-۳- دانش و دانایی.....
۶۱.....	۴-۴- ویژگیهای خاص.....

۶۱	۱-۴-۴-ویژگیهای فردی.....
۶۱	۱-۴-۴-۱- صداقت و راستگویی.....
۶۲	۲-۴-۴- اخلاق اجتماعی.....
۶۲	۱-۲-۴-۴- هدایت و کنترل.....
۶۴	۲-۲-۴-۴- نیکوکاری و خیرخواهی مردم.....
۶۵	۳-۲-۴-۴- بی نیازی از دنیا.....
۶۶	۵-۴- اخلاق حرفه ای.....
۶۷	۱-۵-۴- صبر و بردباری.....
۷۲	۲-۵-۴- عطا و بخشش.....
۷۳	۶-۴- امانت داری.....
۷۷	۷-۴- اصالت و توانمندی های مدیر.....
۷۸	۸-۴- درایت.....
۸۰	۹-۴- همفکری.....
۸۲	۱۰-۴- معاد.....
۸۴	۱۱-۴- روحیه سازشگری.....
۸۶	۱۲-۴- عدالت گستری.....
۸۷	۱۳-۴- شبکه مضامین.....
۸۹	خلاصه فصل چهارم:.....
۹۰	فصل پنجم:نتیجه گیری و پیشنهادها.....
۹۱	مقدمه.....
۹۱	۱-۵- مروری بر نتایج پژوهش.....
۹۳	۲-۵- الگوی مدیریت عقلانی.....
۹۳	۱-۲-۵- اطاعت و ایمان به خدا و توکل بر او.....
۹۵	۱-۲-۵-۱- آثار تقوا.....
۹۵	۱-۲-۵-۱-۱- آثار دنیوی.....
۹۵	۲-۱-۲-۵- آثار اخروی.....
۹۵	۳-۱-۲-۵- آثار مستمر.....

۹۶	۵-۲-۲- دانش و دانایی.....
۹۷	۵-۲-۳- تواضع.....
۹۸	۵-۲-۴- نیکوکاری و خیرخواهی مردم.....
۹۸	۵-۲-۵- صداقت و راستگویی.....
۹۹	۵-۲-۶- کنترل و نظارت.....
۱۰۰	۵-۲-۷- صبر و شکیبایی.....
۱۰۰	۵-۲-۸- بی نیازی از دنیا.....
۱۰۰	۵-۲-۹- امانت داری.....
۱۰۱	۵-۳- پیشنهادات مبتنی بر نتایج (کاربردی).....
۱۰۱	۵-۴- پیشنهادات برای پژوهشگران بعدی.....
۱۰۲	۵-۵- محدودیتهای پژوهش.....
۱۰۲	خلاصه فصل پنجم.....
۱۰۳	فهرست منابع.....

فهرست شکل ها

شماره صفحه	عنوان شکل
۴۴	شکل ۳-۱: پیاز پژوهش (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۸۳).....

فهرست نمودارها

شماره صفحه	عنوان نمودار
۱۹	نمودار ۲-۱: نسبت میان انواع عقلانیت.....
۳۷	نمودار ۲-۲: فرایند متعارف تصمیم گیری.....
۸۹	نمودار ۴-۱: نمودار مضامین.....
۹۲	نمودار ۵-۱: نمودار ویژگی های مدیر.....
۹۳	نمودار ۵-۲: الگوی مدیریت عقلانی.....

فهرست جدول ها

عنوان جداول	شماره صفحه
جدول ۱-۲- مفهوم و منزلت عقل از دید آیت الله جوادی آملی.....	۱۷
جدول ۲-۲- تعریف های متنوعی درباره مدیریت اسلامی.....	۳۶
جدول ۱-۳- مراحل تحلیل مضمون در این پژوهش.....	۵۱
جدول ۱-۴- نمونه، بررسی یکی از خطبه های نهج البلاغه.....	۵۳
جدول ۲-۴- اطاعت و ایمان به خدا و توکل بر او.....	۵۴
جدول ۳-۴- تواضع و فروتنی و مردمی بودن.....	۵۸
جدول ۴-۴- دانش و دانایی.....	۶۰
جدول ۵-۴- ویژگی های فردی.....	۶۱
جدول ۶-۴- اخلاق اجتماعی.....	۶۶
جدول ۷-۴- اخلاق حرفه ای.....	۷۲
جدول ۸-۴- امانت داری.....	۷۶
جدول ۹-۴- اصالت و توانمندی مدیر.....	۷۸
جدول ۱۰-۴- درایت.....	۷۹
جدول ۱۱-۴- همفکری.....	۸۲
جدول ۱۲-۴- معاد.....	۸۴
جدول ۱۳-۴- سازشگری.....	۸۵
جدول ۱۴-۴- عدالت گستری.....	۸۶
جدول ۱۵-۴- مضمون های اصلی به همراه مضامین فراگیر.....	۸۷

فصل اول: مقدمه و کلیات پژوهش

مقدمه

اسلام بیش از هر دینی انسان را دعوت به تفکر و تعقل کرده است. این حقیقت را به راحتی می‌توان با رجوع به ظواهر قرآن و روایات اسلامی بی‌نیاز از هر تأویل و تفسیری دریافت. بسیاری از آیات قرآن و روایات بطور صریح انسان را دعوت به تفکر در آیات و نشانه‌های الهی می‌کنند. بنابراین عقل از نظر اسلام برای رسیدن به مراتب کمال ضروری بوده و در نهایت مراتب نازله عقل در صورت متابعت از آن، انسان را به انوار وحی که خود مراتب بالاتری از عقل محسوب می‌شوند مرتبط می‌کند. هدف کلی پژوهش حاضر تبیین الگوی مدیریت عقلانی از نظر نهج‌البلاغه است. این مطالعه به بررسی متون نهج‌البلاغه از جمله نامه‌ها و خطبه‌ها و حکمت‌های مرتبط با مدیریت عقلانی می‌پردازد. در این فصل به شرح کلیات پژوهش پرداخته می‌شود. در ابتدا به تبیین مسئله و اهمیت آن مبادرت می‌شود و سپس اهداف و سؤالات پژوهش ارائه خواهد شد. در رابطه با قلمرو پژوهش، قلمرو زمانی، مکانی و موضوعی جامعه آماری توضیح مختصری داده می‌شود. همچنین در انتهای فصل تعریف نظری و عملیاتی هر یک از متغیرهای پژوهش ارائه می‌شود.

۱-۱- بیان مسئله

برای واژه مدیریت تعاریف گوناگونی ارائه شده است و هر صاحب نظری در مبحث مدیریت، تعریف ویژه خود را دارد. برخی مدیریت را استفاده موثر از منابع و بکارگیری نیروی انسانی جهت رسیدن به هدفی خاص تعریف کرده‌اند و برخی نیز هنر انجام دادن کار به وسیله دیگران را مدیریت نامیده‌اند. گروهی در تعریف مدیریت معتقدند: مدیریت، هماهنگ نمودن منابع مادی و انسانی برای نیل به اهداف می‌باشد و بسیاری از تعریف‌های دیگر که واژه‌هایی نظیر افزایش کارایی، هدایت و ترکیب علم و هنر را به تعریف‌های فوق اضافه نموده‌اند. اما می‌توان گفت که در تمامی آنها یک نکته مشترک است که مدیریت منابع مالی و انسانی را با هم نقل کرده‌اند در صورتی که مدیریت منابع مالی نیز خود به تنهایی وجود داشته و کاربردهای بسیاری را نیز دارد که ممکن است ارتباطی به مدیریت منابع انسانی نداشته باشد. اما هدف ما در اینجا بیشتر بحث روی منابع مالی و انسانی با یکدیگر است. لذا تعریف خود از مدیریت با ترکیب برخی تعریف‌های زیبای مدیریت را در زیر می‌نویسم. نبوی (۱۳۹۵) در مطالعه خود ویژگی‌های مثبت فردی مدیر را سعه صدر، هوش، توانمندی‌های علمی و فنی، ابتکار و نوآوری و ... و ویژگی‌های منفی مدیر را خیانت، دروغ، اطرافیان ناباب و ... برمی‌شمارد و هدف مهم انبیاء را برقراری حکومت الهی می‌داند و از حضرت موسی (ع) و پیامبر اکرم (ص) تا امامان معصوم دیگر مثال‌هایی در باب نوع حکومت‌شان می‌زند. عباس زادگان جهرمی و میمنه جهرمی (۱۳۸۹) نیز به مطالعه بستر اجتماعی دوره حضرت علی (ع) پرداخته و نکات راهبردی مد نظر امیرالمومنین در مواجهه با آن حکومت را شرح داده است. به‌عنوان مثال تجمل‌گرایی و بی‌عدالتی که یکی از معضلات آن جامعه بوده، را نشان داده و در برابر آن راهکار عملی حضرت علی (ع)، یعنی ساده زیستی کارگزاران و عدم استفاده بیش از حد از بیت المال را مطرح می‌کند. در مطالعه دیگری آقاجانی (۱۳۸۵) معیار انتخاب مدیران برتر را در سه دسته معیارهای تخصصی، ارزشی و مکتبی دسته‌بندی کرده است. برای مثال در دسته تخصصی، ویژگی‌های علم و دانش، تجربه کاری، حسن تدبیر و ...، در دسته ارزشی، ویژگی‌های سخاوت، وفاداری، تواضع و ... و در دسته مکتبی، ویژگی‌های تقوا، توکل بر خدا، حق‌گرایی و ... را مطرح کرده است.

در عصر جدید بحث عقلانیت، سرچشمه و سرنخ بسیاری از مباحث دیگر است و مباحث فراوانی با آن پیوند دارد. گرچه این بحث به تعبیری مهم‌ترین دستاورد معرفت‌شناسی جدید است، با ابهامات و اختلاف دیدگاه‌های فراوانی همراه است. هنوز معرفت‌شناسان دیدگاه واحدی در باب عقلانیت ندارند و تصاویر گوناگونی از آن ترسیم می‌کنند. بنا بر ادعای ماکس وبر^۱ جلوه‌ای از عقلانی بودن در تمام فرهنگ‌ها وجود دارد. عقلانیت و قدرت دو پارادایم حاکم بر نظریه‌های سازمان و مدیریت بوده‌اند. مفاهیم عقلانی بودن و کارآیی در مرکز مباحثات و مجادلات تئوری سازمان قرار دارند، به زعم وبر عقلانی بودن دلالت بر راه‌های مقتضی برای وصول به هدف دارد و زمینه بوروکراتیک عقلانی بودن، کارآیی معنی می‌دهد. یک سازمان وقتی عقلانی است که موثرترین راه‌ها را برای وصول به هدف انتخاب کند، لیکن بدین ترتیب فقط هدف‌های سازمان مورد نظر بوده و هدف‌های فردی اعضا به حساب نیامده است. در بالای سازمان مبانی ارزشی که به تمام ساختار تصمیم‌گیری حاکمیت دارد خارج از سیستم جای می‌گیرد، این مبانی می‌توانند یک ساختار عقلانی را بدون توجه به محتوای غیر عادی یا منحرف از آن حمایت کنند و در رده‌های پایین سازمان رفتار عقلایی به معنی خاموش ساختن چراغ فکر و قضاوت خردمندانه فرد و سازش کورکورانه با برنامه عملکرد می‌باشد که با شرح شغل مشخص شده است (احمدی، ۱۳۸۳).

در مورد مقام عقل در فلسفه اسلامی، از موجودات، جواهر و افلاک به عقول تعبیر شده است و تمام مخلوقات در عقول ده‌گانه خلاصه شده‌اند. در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) بیان شده است: اولین چیزی که خداوند آفرید عقل بود^۲ (روضه المتقین، ۱۴۰۶ق) و به همین دلیل عقل، به‌عنوان خلیفه و جانشین و نماینده خدا مورد توجه قرار گرفته است. در حدیث دیگر از حضرت علی (ع) آمده: عقل پیامبری از درون است، همچنان که پیامبر خدا، عقلی از بیرون است^۳ (عزتی، ۱۳۸۴). لیکن عقلانی شدن از نظر ماکس وبر مدلی عملی است که ویژگی خاص دوران مدرن است (شیخ زاده، ۱۳۸۶). میشل فوکو^۴ عقلانیت را نه به شکل متافیزیکی بلکه به لحاظ تاریخی تحلیل کرده و آن را به‌معنای ابزاری و نسبی محدود کرده است و بر این باور است که اشکال عقلانیت را باید در درون نظام‌های کردارها تجسم کرد (رابینو، ۱۳۷۶). هابرماس^۵ از اندیشمندان معاصر آلمانی و از برجستگان تفکر فلسفی و اجتماعی قرن بیستم است. او معتقد است عقلانیت ابزاری پیامد تکامل توانایی‌ها و کفایت‌های ابزاری انسان است. این ابزار تا آن مرحله تکامل پیدا کرده که انسان را برده قوانین

1 Max Weber

۲ «إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ هُوَ الْعَقْلُ»

۳ «الْعَقْلُ نَبِيٌّ مِنْ دَاخِلٍ كَمَا إِنَّ النَّبِيَّ عَقْلٌ مِنْ خَارِجٍ»

4 Michelle Foco

5 rabino

6 Habermars

فنی کرده است. (الوانی، ۱۳۷۴). از نظر ارسطو عقل بر سه دسته است: عقل هیولایی^۱، عقل فعال^۲ و عقل بالملکه^۳. به نظر او برای هر حیوانی عقل مفارقی است و در بعضی حیوانات آن عقل اظهر و ابین است و در بعضی اخفاست. ارسطو معتقد است که فضایل عقلی بالاتر از فضایل اخلاقی است و عبارت‌اند از: فهم و فراست^۴، ذوق سلیم^۵، قوه تمیز^۶ و موقع شناسی^۷. بعد از سخنان مربوط به عقل از دیدگاه متفکران اسلامی و غربی به ارتباط عقل و مدیریت پرداخته می‌شود که یکی از این ارتباطات نقش عقل در تصمیم‌گیری مدیران و وظایف آنان در مدیریت می‌باشد. برخی از اندیشمندان وظیفه مدیر را در نوآوری و خلاقیت خلاصه کرده‌اند (مشبکی، ۱۳۷۹). اما یکی از مهم‌ترین وظایف مدیر و شالوده وظایف مذکور، تصمیم‌گیری است (اصغرپور، ۱۳۷۷). این وظیفه قابل واگذاری به غیر نیست؛ زیرا اگر مدیری تصمیم‌گیری نکند، عملاً مدیریت نخواهد کرد. اسلام بیش از هر دین دیگری انسان را دعوت به تفکر و تعقل کرده است. این حقیقت را به راحتی می‌توان با رجوع به ظواهر قرآن و روایات اسلامی بی‌نیاز از هر تأویل و تفسیری دریافت. بسیاری از آیات قرآن و روایات به‌طور صریح انسان را دعوت به تفکر در آیات و نشانه‌های الهی می‌کنند. کلمه «عقل» ۴۹ بار در قرآن تکرار شده است و اغلب آن‌ها درباره منافقین و کفار است که این دو گروه به‌عنوان کسانی توصیف شده‌اند که حتی نازل‌ترین مرتبه عقل را نیز دارا نیستند و به‌طور کلی از نعمت عقل بهره نمی‌برند^۸. عقل در کنار کتاب، سنت و اجماع یکی از منابع چهارگانه اجتهاد می‌باشد. بنابراین بدیهی است کسی که اصلاً نمی‌اندیشد و از نعمت عقل استفاده نمی‌کند از نظر اسلام مطرود است و اگر به حکم ظاهر مسلمان باشد، یقیناً مؤمن نیست. رسول‌الله (ص) فرمودند: «اعتبار انسان به عقلش است و کسی که عقل ندارد دین ندارد» (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۹۳). شناخت عقلانیت از منظر نهج‌البلاغه، معرفتی در راستای شناسایی عقل از دیدگاه قرآن کریم و زمینه‌ساز بهره‌مندی صحیح، از این عطیه ارزشمند الهی است. چنین بهره‌وری از عقل، روشنگر راه رستگاری از گمراهی و یاریگر انسان در طی مسیر الی‌الله خواهد بود. مطالعه و تحلیل معانی، مراتب، آثار، آفات، جایگاه و نقش عقل لازمه بهره‌مندی صحیح از این حجت الهی است. کسب چنین معرفتی با دامنه بیان‌شده، ضرورت بهره‌گیری از قرآن کریم و دیگر منابع معتبر دینی را مطرح می‌کند. منابعی که حاوی سخنان رسول گرامی اسلام، وصی ایشان و دیگر ائمه معصومین (ع) باشد. در این راستا، کتاب گران‌سنگ نهج‌البلاغه یکی از غنی‌ترین منابع، برای دستیابی به کلام امیر سخن، حضرت علی (ع) است. سخنان امیر مؤمنان در این کتاب، همراه با سخنان

1 Monster Wisdom

2 Active intellect

3 The wisdom of the queen

4 Understanding

5 Healthy taste

6 Distinctive power

7 Timing

^۸: إِنْ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

۹: قوام المرء عقله و لادین لمن لا عقل له

شارحین نهج البلاغه، مهم‌ترین منابع این پژوهش هستند. دغدغه این پژوهش از این امر نشأت گرفته که صاحب نظران، دیدگاه واحدی در باب عقلانیت ندارند و تصاویر گوناگونی از آن ترسیم می‌کنند. یعنی با آنکه موضوع عقلانیت، در مجامع علمی مورد توجه و تأکید قرار گرفته و مباحث فراوانی با آن پیوند دارند، برای آن معانی متعدد، طبقه بندی‌ها، نوع شناسی و گونه شناسی‌های مختلفی ذکر شده است که با ابهامات و اختلاف دیدگاه‌های فراوانی نیز همراه است (شیخ زاده، ۱۳۸۶). از دیرباز، عقلانیت، یا مبتنی بودن گفتار، کردار و پندار بر تعقل، یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های فردی، اجتماعی و تمدنی به حساب می‌آید. این مفهوم چه در ادبیات دینی و چه در ادبیات رایج فلسفه، جامعه شناسی، روان شناسی و ... مورد تأکید جدی قرار گرفته و در تمامی این حوزه‌ها، میزان بهره‌مندی افراد و جوامع از عقلانیت، عامل رشد و توسعه معرفی شده‌است. ماکس وبر با مطرح کردن اینکه حتی کنش‌های روزمره انسان اولیه نوعی عقلانیت را با خود به همراه داشته، این گزاره را که عقلانیت محصول دوران روشن‌گری است زیر سؤال می‌برد، از سویی دیگر او در یک نگاه جامعه شناختی به فرایند عقلانی شدن، عنوان می‌کند که تمدن‌های چینی، هندی و تمدن باستانی خاور نزدیک، فرایندهای عقلانی شدن متفاوتی به نسبت تمدن اروپایی _ امریکایی است در پیش گرفته‌اند، که این تفاوت تحت تأثیر ایده‌ها، ارزش‌ها، علایق و عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و تاریخی بوده است (مرتضوی، ۱۳۹۸). در مبانی فکری مسلمانان هم این تعریف به‌عنوان انسان به مثابه حیوان ناطق مطرح شده‌است. فلاسفه مسلمان با فرض اینکه تنها موجود عاقل می‌تواند ناطق باشد، بالاترین تجلی قوه عاقله را در ویژگی ناطق بودن انسان برشمرده‌اند، اما در یک نگاه جامع باورهای انسانی، افعال، رفتار و ارزش‌های او موصوف به عقلانیت قرار می‌گیرند. عقلانی بودن انسان بدین معنا نیست که او همیشه به‌صورت معقول اندیشیده و درست اقدام می‌کند، بلکه انسان بدین معنا معقول است که توانایی به‌کارگیری عقل را دارد (قائم‌نیا، ۱۳۸۳). در نظریه‌های سازمان و مدیریت، همواره عقلانیت و منطق عقلی مورد بررسی، مذاقه نظر و تأکید قرار گرفته‌است. با نگاهی به نظریه‌های سازمان مشخص می‌شود که این نظریه‌ها بر بنیانی نهاده شده‌اند که عملی و مفید فایده بودن از ارکان اصلی و اساسی آن‌ها به‌شمار می‌رود. واژه عقلایی و مفهوم عقلانیت همواره در مرکز توجه مباحث سازمان و مدیریت قرار دارد و عقلانیت را می‌توان مبناء و اساس سازمان‌ها قلمداد کرد. امروزه با توجه به تغییرات و تحولات شدیدی که وجود دارد، سازمان‌ها به‌منظور حفظ بقاء و ادامه حیات خود می‌بایست رفتار عقلایی را مورد توجه قرار دهند. بنابراین، درپژوهش حاضر تلاش خواهد شد تا با ارائه مفاهیمی از عقلانیت و انواع آن از جمله عقلانیت ابزاری و جوهری، به نقش و جایگاه عقلانیت در نظریه‌های سازمانی پرداخته شود.

با توجه به اینکه تعریف عقل در منابع علمی و منابع اسلامی از یک تفاوت ماهوی برخوردار است، بنابراین امکان وجود چنین تفاوتی در مدیریت بر مبنای عقل از نظر نظریه‌های مدیریتی با مدیریت بر مبنای عقل از نظر منابع اسلامی وجود دارد. بنابراین در پژوهش حاضر، پژوهشگر به دنبال پاسخ به این سؤال است که الگوی مدیریت عقلانی بر مبنای آموزه‌های نهج‌البلاغه چگونه است؟

۱-۲- ضرورت و اهمیت انجام پژوهش

با توجه به برقراری نظام جمهوری اسلامی و لزوم مدیریت سازمان‌ها، به گونه‌ای که مغایر با دستورات شرع مقدس نباشد، بحث در مورد مدیریت اسلامی ضروری است (نبوی، ۱۳۷۳). در همین راستا بحث در رابطه با مدیریت عقلانی نیز ضروری به‌شمار می‌آید. تحقیق اجمالی در مورد عقل و معانی آن از منظر بزرگان دینی و غیر دینی نشان می‌دهد که انسان‌ها معمولاً هرگونه کمال و پیشرفت خود را مرهون عقل خود می‌دانند. عقل مایه تمایز انسان از سایر موجودات مادی است. هرگونه سخن، اعتقاد و یا رفتاری که برخلاف عقل باشد، نکوهیده می‌شود و از گفتار و رفتار عقلانی غالباً ستایش می‌شود. بر پایه همین عقل است که مباحث و گفتگوی بی‌شماری میان اندیشمندان درگرفته است. اهمیت عقل در این است که به‌عنوان راهنما، هدایت‌گر و ابزار تشخیص، همیشه همراه انسان بوده تا به وسیله آن صواب را از ناصواب تشخیص داده و جهت درست حرکت را بیابد. بنابراین ارزش عقل در کاربرد عملی آن و بهره‌گیری از راهنمایی‌های آن در صحنه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی و مخصوصاً مدیریت است. عقل همانند چشم است که برای دیدن به نور نیاز دارد. قرآن و وحی نور عقل می‌باشند. در عصر جدید بحث عقلانیت، سرچشمه و سرخ بسیاری از مباحث دیگر است و مباحث فراوانی با آن پیوند دارد. گرچه این بحث به تعبیری مهم‌ترین دستاورد معرفت‌شناسی جدید است، با ابهامات و اختلاف دیدگاه‌های فراوانی همراه است. هنوز معرفت‌شناسان دیدگاه واحدی در باب عقلانیت ندارند و تصاویر گوناگونی از آن ترسیم می‌کنند. بنا بر ادعای ماکس وبر جلوه‌ای از عقلانی بودن در تمام فرهنگ‌ها وجود دارد. عقلانیت و قدرت دو پارادایم حاکم بر نظریه‌های سازمان و مدیریت بوده‌اند (رضائیان و همکاران، ۱۳۸۶). در حالت کلی دو جریان اصلی عقلانیت، عقلانیت ابزاری و عقلانیت اهداف هستند (تومر ۱، ۲۰۰۸). مفهوم عقلانیت با فرض اینکه انسان موجودی کاملاً اقتصادی است، از ابتدا مبنایی اقتصادی داشته‌است. عقلانیت ابزاری به‌دنبال انتخاب بهترین وسیله برای دستیابی به اهدافی مشخص یا حداکثر سازی رضایت فرد بر اساس ترجیحاتی مشخص است (بولیس ۲ و همکاران، ۲۰۱۷). این نوع عقلانیت با عناوین عقلانیت ابزارمدار، عقلانیت فنی، عقلانیت وظیفه‌ای و عقلانیت سازمانی مترادف تلقی می‌شود (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۸۹) و ارتباطی با گزینش اهداف ندارد (قائمی نیا، ۱۳۸۳). به عبارتی رفتار عقلایی چیزی فراتر از استفاده از ابزارها در جهت اهداف مشخص است؛ انتخاب اهداف عاقلانه نیز از اهمیت زیادی برخوردار است (راکو ۳، ۲۰۱۰). برای ارائه تعریف کامل‌تری از دیدگاه اندیشمندان اسلامی، چنین تعبیری را می‌توان بیان کرد: مدیریت اسلامی را در منابع اسلامی (قرآن و سنت) مورد بررسی قرار داده، آیات یا احادیثی را که سخن به صراحت یا اشارت درباره آن‌ها دارد استخراج و جمع‌آوری کرد و مضامین آن‌ها را به‌عنوان پاسخ‌هایی مطرح شده در علم مدیریت تلقی کرد. ضمناً سیره امامان معصوم (ع) را نیز به عنوان سنت عملی مورد توجه قرار داد و بدین ترتیب، مطالب به‌دست آمده به‌عنوان راه حل‌های ارائه شده از طریق دین برای مسائل مدیریت، تنظیم و تدوین گردد و به‌عنوان مدیریت اسلامی عرضه شود (تقوی دامغانی، ۱۳۸۰).

1 Tomer

2 Bolis

3 Rako